

יעל זילברשטיין-ברזידה

יחידת סקרי טבע עירוני, החברה
להגנת הטבע

תמר רביב

ראש אגף מגוון ביולוגי ושטחים
פתוחים, המשרד להגנת הסביבה

ציטוט מומלץ

זילברשטיין-ברזידה י ורביב ת. 2019.
סקרי טבע עירוני – עשור של
תגליות ברשויות המקומיות.
אקולוגיה וסביבה 10(3): 3–5.

אפרוח של צולל ביצות (Aythya nyroca). המין הנמצא בסכנת הכחדה חמורה, נצפה מקנן באגם בעמק הצבאים בירושלים באביב 2019. בעקבות תהליכי הפיתוח המואצים בישראל עולים חשיבותו של הטבע העירוני בישראל והצורך בפיתוח כלים לשמירה על המגוון הביולוגי | צילום: עמיר בלבן

סקרי טבע עירוני – עשור של תגליות ברשויות המקומיות

[בקרה](#)

גיליון סתיו 2019 / כרך 10(3)

23 בספטמבר, 2019

בשנים האחרונות אנו עדים להתפתחותם של פתרונות מבוססי טבע (Nature Based Solutions) ברשויות מקומיות בזירה הבין-לאומית לצורך שיפור איכות החיים, הגברת החוסן העירוני והתמודדות עם תופעות שינוי האקלים ([ראו עוד בגיליון זה](#)). כדי להוציא פתרונות כאלה לפועל יש צורך לבנות תחילה את בסיס הידע לגבי הטבע שקיים או שהיה קיים בעבר בסביבה העירונית.

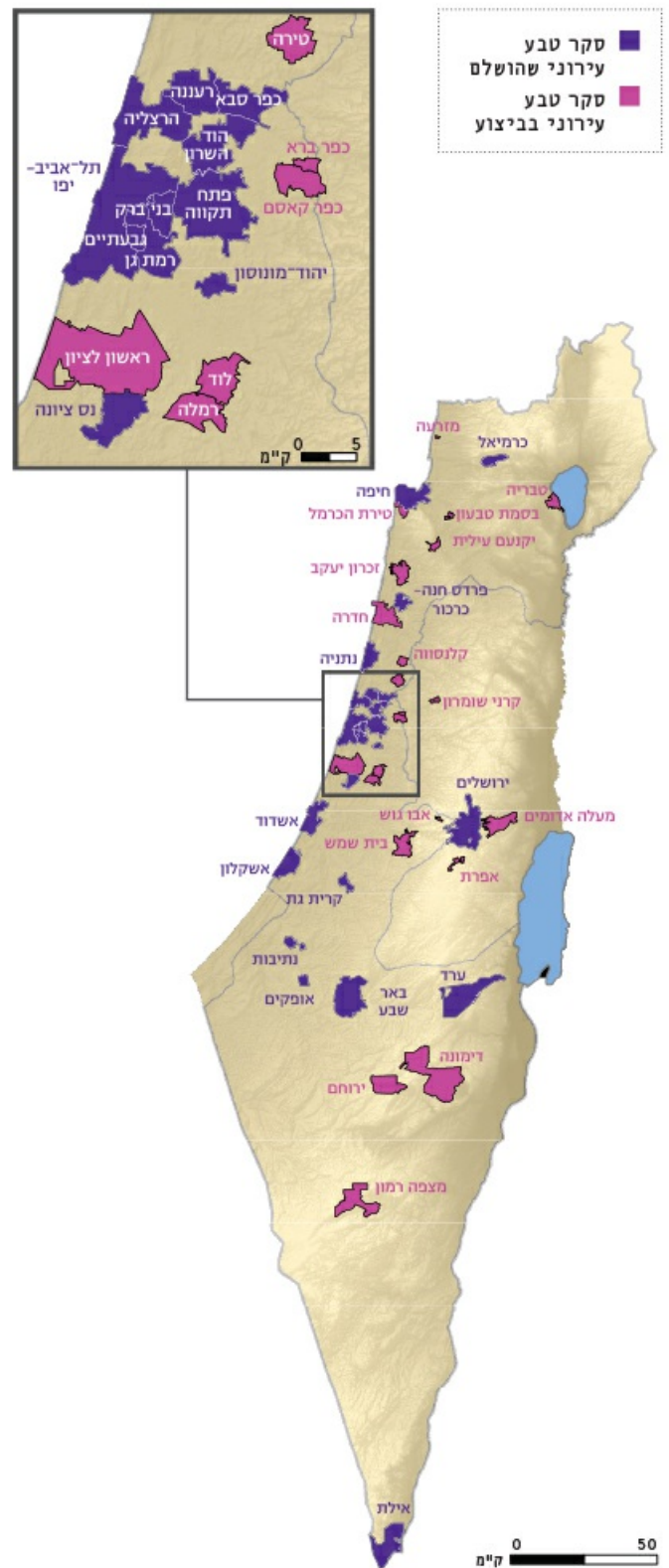
את הרעיון להכנת סקרי טבע עירוני הגתה לפני יותר מעשור החברה להגנת הטבע, ויחד עם המשרד להגנת הסביבה וגופים נוספים, כגון קרן ברכה, החלה לפעול למיפוי הטבע העירוני ברשויות המקומיות. סקרי הטבע העירוני מאפשרים לבחון את המצב הקיים של החי והצומח בעיר ולבחון באיזה אופן ניתן לשמר חלקים ממנו על אף הליכי הפיתוח המואצים, וכיצד למתן את השפעת העירור על הטבע בישראל. נוסף על כך, החברה ושותפיה מקדמים תהליכי תכנון שמאפשרים שילוב של תשתיות טבעיות איכותיות במרקמים עירוניים. תרגום המורכבות הטבעית בעיר למסד נתונים נהיר מאפשר לבעלי התפקידים ברשויות המקומיות לפתח כלי מדיניות לניהול, לטיפול ולפיתוח של התשתיות הטבעיות לתכנון טוב יותר של העיר, להנגיש את אתרי הטבע לציבור הרחב ולשמור על המערכות האקולוגיות ועל המגוון הביולוגי בסביבה העירונית.

ניצני ההתייחסות לטבע עירוני בישראל החלו בעת הקמת התחנה לחקר ציפורים בירושלים לפני 25 שנה (ראו בהמשך), ובמאבק לשימור עמק הצבאים בירושלים. בשנת 2000 התקיים כנס טבע עירוני ראשון (במכון ירושלים לחקר ישראל), אך רק לאחר כמה שנים החל הנושא לתפוס תאוצה. עיריית רמת גן הכינה בשנת 2008 את סקר הטבע העירוני הראשון בישראל, ובאותה שנה הוקמה בחברה להגנת הטבע היחידה לסקרי טבע עירוני. עד עתה הסתיימו כ-25 סקרים, רובם בתמיכת המשרד להגנת הסביבה. בימים אלה מבצעות כ-25 רשויות נוספות סקרים (בתמיכת המשרד להגנת הסביבה), ובהן, לראשונה, גם רשויות ערביות, בדואיות ומתחומי יהודה ושומרון ([איור 1](#)). במאי 2019 התקיים באשדוד כנס "עשור לסקרי טבע עירוני", בהשתתפות כ-200 נציגים מרשויות ומארגונים מכל רחבי הארץ, והוצגו בו ממצאים מרשימים ^[2].

איור 1

רשויות מקומיות שנערך בהן סקר טבע עירוני
המפה הוכנה על-ידי היחידה לטבע עירוני בחברה להגנת הטבע, ומתארת את המצב באפריל 2019.

איור 1. רשויות מקומיות שנערך בהן סקר טבע עירוני המפה הוכנה על-ידי היחידה לטבע עירוני בחברה להגנת הטבע, ומתארת את המצב באפריל 2019.

מה מצאנו והאם לטבע בעיר תפקיד משמעותי בשמירה

על הטבע בישראל?

מהסקרים שנעשו ניכר כי בתחום העירוני של רשויות רבות עדיין מתקיימים שטחים פתוחים משמעותיים וערכיים, בתי גידול נדירים וריכוז ערכי טבע ייחודיים בעלי חשיבות ברמה האזורית והלאומית. בחלק מאזורי הארץ קיימת חפיפה גבוהה בין מערכות אקולוגיות ייחודיות ורגישות ובין מרחבים עירוניים, כגון בריכות חורף, דיונות ומלחות. כ-60% מהשטח המקורי של חולות מישור החוף, 50% משטחי הקרקעות הקלות והכורכר החופי, 45% ממלחות החוף ו-23% מבתות הספר מצויים בתחום רשויות עירוניות.

דוגמאות לממצאים חשובים בתחום הבוטני: בהרצליה אותרו 40 מינים אדומים (בסכנת הכחדה) מתוך 118 מינים אדומים הקיימים באזור. בפרדס חנה-כרכור אותרו שבעה מיני צומח אדומים מתוך 68 הקיימים באזור. אחד מהמינים, געדה קיפחת (*Teucrium procerum*), התגלה מחדש בסקר כ-80 שנה לאחר שתועד בפעם האחרונה בתחום היישוב. מין זה מוכר כיום בפחות מעשרה אתרים בטבע בארץ. בנס ציונה אותרו 19 מיני צומח אדומים לעומת 11 מינים שהיו ידועים בתחומי העיר קודם לכן. שישה מינים לא היו ידועים כלל באזור זה קודם לכן. בכרמיאל אותרה פשתנית משולשת (*Linaria triphylla*), צמח בסכנת הכחדה, שמוכר רק בארבעה אתרים נוספים בארץ. באפרת התגלה בחורף האחרון מין שום בלתי מזוהה, ונעשות בדיקות לבירור אם מדובר במין חדש למדע. גם בסקרים הזואולוגיים תועדו ממצאים מפתיעים לצד מינים מלווי אדם, שהסתגלו לסביבה העירונית. לדוגמה, בפתח תקווה, בטירה ובקלנסווה אותרו טריטוני פסים (*Ommatotriton vittatus*), דו-חי נדיר שאוכלוסייתו בארץ מוערכת באלפי פרטים בודדים. באילת נמצאה האוכלוסייה היחידה בישראל כיום של הסרטן חולון ים-סופי (*Ocypoda saratan*), באופקים נצפה פרט של חתול ביצות המוגדר כ"פגיע" בספר האדום – מדובר בגבול תפוצתו הדרומי, וייתכן שהוא מרחיב את תפוצתו עוד דרומה. בדימונה ובירוחם נצפו צב יבשה מדברי (*Testudo kleinmanni*) ושנונית באר שבע (*Acanthodactylus beershebensis*), בנתיבות נצפו גירית מצויה, שועל מצוי ודורבן מצוי במחילה משותפת. בירושלים, באשדוד, בהרצליה ובקריית גת תועדו פרטים של צבי ארץ-ישראלי, המצוי בסכנת הכחדה ועדריו מצליחים לשרוד גם בשטחים פתוחים המצויים בשולי הערים הללו.

לאור הממצאים החשובים והמגוונים, ברור שלערי ישראל ולאופן התכנון והניהול תפקיד חשוב בשימור הטבע בישראל ובטיפוחו. עם זאת, מסד נתונים עירוני הוא שלב ראשון בדרך לשילוב המיטבי של טבע בסביבה העירונית. המהלך הלאומי של הקמת מסד הנתונים הארצי של תשתיות טבע עירוני יושלם רק כאשר לכל רשות יהיה סקר משלה. כדי לעודד את הרשויות להטמיע מדיניות לניהול טבע עירוני פורסם מסמך מדיניות ארצית לטבע עירוני [1].

העשור האחרון היה מלא בתגליות מרתקות ובמפגשים מיוחדים, ועם זאת אתגר מימוש הרעיון לכדי מעשה, כלומר שילוב המערכות הטבעיות בתכנון ובתפעול השוטף של הסביבה העירונית, הולך ומתעצם. כיום ברור יותר מתמיד שמעבר למידע הרב שנאסף, נדרשים אקולוגים עירוניים, שישולבו בעבודה השוטפת של הרשויות המקומיות ויהיו גורם מקצועי מנחה, מוביל ויוזם. הם פועלים כיום במספר מצומצם של רשויות, ומאפשרים את ניהול התשתיות הטבעיות בערים לטובת הציבור באופן מקצועי. נתינה הייתה העיר הראשונה שהעסיקה אקולוגית עירונית לצורך הטמעת תוצרי הסקר, ומאז עובדים אקולוגים בירושלים, בתל-אביב ובחלק מהיחידות הסביבתיות.

ביולי 2019 הגישה ממשלת ישראל לאו"ם דו"ח ראשון בדבר מצבה המדינה ביחס ליעדי הפיתוח בר-הקיימא של האו"ם לשנת 2030 (SDGs). היעדים כוללים התייחסות לשימור אתרי הטבע והמורשת בערים כעיקרון מרכזי בעירוניות מקיימת. במקביל, אושרה החלטת הממשלה שהובילו ראש הממשלה, השר להגנת הסביבה ושר החוץ, להטמעת מדדי פיתוח בר-קיימא עולמיים בתוכניות אסטרטגיות של הממשלה.

החזון של המשרד להגנת הסביבה והחברה להגנת הטבע הוא לראות בכל הרשויות המקומיות בישראל אתרי טבע, הכוללים מערכת טבעית איכותית מתפקדת מבחינה אקולוגית, ברמת ניהול נמוכה (אקסטנסיבית) ובנגישות ציבורית גבוהה. לשם כך, המשרד להגנת הסביבה ימשיך לתמוך בהכנת הסקרים ובהטמעת שיקולים אקולוגיים ופתרונות מבוססי טבע בתכנון העירוני והחברה להגנת הטבע תמשיך בפועל הרב יחד עם הקמת רשת אתרי טבע עירוניים קהילתיים.

ישת אתרי טבע עירוניים קהילתיים

באתרים אלה הרשות המקומית והתושבים מפתחים את שפת השימור הייחודית לכל עיר ומכשירים את הלבבות של בעלי המקצוע והציבור, כדי שהדור הבא יוכל לפגוש באופן בלתי אמצעי את החי והצומח המקומי והייחודי של סביבתם, וכך מכשירים את שומרי הטבע הבאים. אתרים כאלה כבר קיימים במספר ערים בישראל: עמק הצבאים בירושלים, שמורת האירוסים, פארק דורה וחורשת הסרג'נטים בנתיניה, פארק הרצליה, אתר הכרית ופארק הצפרות באילת, פארק נחל הזהב בקריית שמונה, ועוד רבים בתכנון.

מצריף נטוש לאתר טבע עירוני מצליח – 25 שנים לתחנה לחקר ציפורי ירושלים

במשתלה נטושה בפאתי גן סאקר בירושלים נפגשו באמצע שנות ה-90 ארבעה צפרים צעירים שגיבשו רעיון, שלאחר שנים של מאבקים ועשייה הפך לאתר הטבע העירוני-קהילתי הראשון בירושלים – התחנה לחקר ציפורי ירושלים. הרעיון התגבש לאחר תפיסה מרגשת של ציפור עם טבעת משוודיה באביב 1994. גדעון פרלמן, כרמל ציטרונבלט, עדי גנץ ועמיר בלבן הצעירים קיבלו אישור מעיריית ירושלים להשתמש בצריף גנים נטוש, והחלו לטבע במקום ציפורים תוך הדרכת תלמידים והציבור הרחב. המקום הפך במהרה למוקד פעילות מבוססת מתנדבים. החבורה פעלה בסיוע גן החיות התנ"כי והחברה להגנת הטבע, כדי שהשטח, הסמוך למוסדות הלאום, יועבר לניהולם. בשנת 2000 הועבר המקום לידי החברה להגנת הטבע, שהמשיכה לקיים בו פעילות חינוכית-קהילתית, חוגי צפרות, טיבוע ציפורים, גלריית אומנים, ניטור ומחקר. המבנה שופץ לרווחת המבקרים, ונבנו מסתור לתצפית ובריכה שהפכה לאבן שואבת לציפורים ולמבקרים. מרחבי הארץ כולה מגיעים רבים לתחנה כדי ללמוד על תכנון, הקמה והפעלה של אתרי טבע בלב הסביבה הבנויה.

מקורות

1. מנדלסון ע, בלבן ע, זילברשטיין-ברזידה י ופרגו י (עורכים). 2017. מסמך מדיניות ארצית לטבע עירוני. המשרד להגנת הסביבה והחברה להגנת הטבע.
2. רביב ת (עורכת). 2019. מסמכים עשור לסקרי טבע עירוני בישראל. ירושלים: המשרד להגנת הסביבה.
3. Israel Ministry of Foreign Affairs and Israel Ministry of Environmental Protection. 2019. Implementation of the Sustainable Development Goals – National review – Israel 2019. www.bit.ly/Israel_SDG